

GÁSPÁR CSABA
LÁSZLÓ

Lélek/Zene

Hérakleitosz/Chopin

*„A lélek határait — mehetsz és meg nem talárod,
bejárj bár minden utat, mélysége akkora.”*
Hérakleitosz

Chopin

1956-ban született Budapesten. A Miskolci Egyetem Filozófiatörténeti Tan-
székének oktatója. Leg-
utóbbi írását 2008. 1. szá-
munkban közzöltük.

Chopin zenéje a lélek hangja. Nem tudjuk megmondani, miért „értjük” a kecses dallamívet, a heves kitöréseket, a hirtelen váltásokat és a különös harmóniafűzéseket; nem tudjuk kifejtteni, miért találjuk gyönyörűnek az akkordokat, és miért borzongunk meg egy-egy finom és mégis mélyre hasító, fájdalmas disszonanciától. Kifejtő megértés nélkül értjük. Axiomatikus tömörséggel fogalmazva: a chopini muzsika a zene „lelke”, mert a lélek „zenéje”, maga a lélek mint zene. A lélek logikáját követi, aszerint lobog. — De hiszen a léleknek nincsen logikája?! A lélek valami eleven kavargás, szüntelen mozgás, lendület és ellankadás, fellobbanás és elhamvadás. Hullámozás. Mi ebben a logika? — Ha a logikát nem a külső, idegen megfigyelési pozícióból lehetséges világos átláthatóság vagy a pedáns formalizmus értelmében fogjuk fel, hanem az önmagában részesítő élet folyamatának szerveződéséeként, akkor nyugodtan mondhatjuk, hogy a léleknek logikája van. A lélek logikáját akkor értjük, amikor éljük, és úgy értjük, ahogyan éljük. Ezt a logikát nem tudjuk kiolvasni és szabályokba rendezni, így uralni se tudjuk valamiféle fölényes alkalmazással. Nem uraljuk, hanem ő uralkodik rajtunk. Ez azonban nem azt jelenti, hogy ki vagyunk szolgáltatva neki. Szembesülvén vele a tudatára ébredünk mint kifürkészhetetlen mélységnek. Ezáltal az ember számára elérhető uralom legfőbb formájára, a tudatosság önuralmára juthatunk el.

A zene kiváltképpen alkalmas ennek az önuralomnak az elérésére, mert közvetlenül megjeleníti a lélek életét, amin keresztül a kifürkészhetetlen mélység jelentkezik. A szóban mindig van valami képzet, valami dologi, valami a világ tárgyi megnyilvánulásából, ezért a szó, ha a lelket, annak tartalmát akarja is kimondani, mindig mond még valami mást, valamit a világból. A lelket megszólaltatni igyekvő szót mindig értelmezni kell újabb és még újabb szavakkal, kifejezésekkel, képekkel.

A zenét nem kell értelmezni; szó nélkül szól. Nincs benne semmi képzet; nem mond semmit, amit a nyelv minden megnyilvánulásakor még másképp is el lehet mondani. Ha értelmez-

ni kellene, akkor már nem zene lenne, hanem valaminek a zenébe öltöztetése, amit most az értelmezésnek kell kibontani a zenei öltözetből és a maga valójában ismét felmutatni. Ám a lélek hangjaként a zene kizárólag önmaga. Saját fénye van, s nincs szüksége, de nem is engedélyez más fényt, például az értelem fényét, amely megvilágíthatná. Éppen csak megtűri az értelmezni akaró elmondás és az elemző igényű szavak pislákoló fényét, a tudományos esztétika tétova megvilágítását. De ha felhangzik — ragyogó szünesztéziával —, csak az ő fénye világít, amit „vakkon” kell követni, hogy *saját* fényével tölthesse be a lelket. Ez a fény nem idegen a lélektől, hiszen *saját* fénye. A zenében a lélek töltekezik a visszaható ige teljes és titokzatos jelentése szerint: nem valami idegent ereszt magába, hanem önmagára ébred, mert önmagát mondja ki, dalolja el és énekl meg.

Chopin zenéje nem mond semmit, ám ez nem azt jelenti, hogy semmitmondó. Éppen ellenkezőleg: a zene legbeszédesebbike, benne a lélek *szól*. Nem valamit mond, és nem valamiről beszél, még csak nem is önmagáról, hanem önmagát szólaltatja meg, de még ez sem elég pontos megfogalmazás, mert nem *valamit* mond a hangokkal, hanem a *hangokat mondja ki, hangzik*. Chopin mindenki másnál világosabban és meggyőzőbben tanúsítja, hogy a hang és a hangzás a lélek megnyilvánulása és önkimondása. Zenéje a testetlen lélek hangteste, amiben, ami által és amiként — őáltala, ővele és őbenne — a lélek kinyilvánítja magát, és öntudatra ébred. Nem bódulat, nem álomba ringatja a lelket, hanem önmagára ébreszti, arra a mindenkori önmagára, ami *ténylegesen*, arra az állapotára, amiben aktuálisan el *van* merülve. Esetleg éppen arra ébreszti rá, hogy álmodozik. A zene által ráébredni, hogy álmodozom, és ezzel az éberséggel elmerülni benne — a legtapintatosabb ébredés, amelyre a legszebb és legéberebb álmodozás következik.

Ha a zene a lélek ébredésének egyik formája, akkor az ember nem gondolható el zene nélkül, elvégre azt a lényt nevezzük *homo sapiens*nek, *bölcs* embernek, aki ráébred önmaga és minden valóság valóságosságára, s akiben nem csupán él az élet, nem pusztán megnyilvánul, mint az élővilág milliárd és milliárd lényében, hanem egyben *kinyilvánítja* magát, és ezáltal önmagára ébred: a zenében felhangzik, a képben megmutatkozik, a tudományban megfogalmazódik, a filozófiában elgondolódik. Ezeket az eseményeket nyelvünk visszaható igékkel fejezi ki, jelezvén, hogy itt alany és tárgy ugyanaz, a cselekvés önmagával fúzi szorosabbra az alanyt. A cselekvő alanyra visszaható cselekvés az alany szempontjából már *történet*, amennyiben előre nem látható változást idéz elő benne. A visszaható cselekvések törések, történések, mert betörnek az alanyba, megtörik, méghozzá éppen ott, ahol cselekvése megfogant és ahonnan kiindult: legbensőbb szuverenitásában. Így, egyszerre cselekvőn és szenvedőn, ismeri meg az ember saját lelkét mint önvalót.

Önmagam megismerése csak látszólag olyan különleges, lényegében a tudásszerzés általános mintáját követi. A tudás egyszerűen aktív szerzés, valaminek az *elérése*, ugyanakkor szenvedőleges, mert amihez a megismerő *elér* — az ismeretlen —, az őt is *eléri*, így állandóan az ismeretlenség *éri* az embert, szüntelenül az ismeretlen valósággal *érintkezik*, ám éppen ezáltal *érik-érlelődik*. Minden tudásunk — még saját legbelsőbb világunkra vonatkozó is — „kívülről” érkezik, belénk hatol, és esetleg megtöri az addigi tudás magától értődőségét, megroppantja bizonyosságát, és mindent összezavar. Továbbá minden tapasztalati tudásszerzésben van valami negatív: annak felismerése, hogy a tudás nem eleve a sajátom, hanem meg kell szereznem, kizárólag tapasztalattal juthatok birtokába. Ekkor viszont annyira hozzám tapad, hogy egyé válik velem. Ezzel azonban a további tudásszerzés kockázatát növeli, mert minél inkább azonosulok tudásom valamely állapotával, annál drámaibb hatást válthat ki bennem egy olyan új ismeret, amely összezúzza a már-már otthonommá lett tudományomat. Nemcsak a tudásomat zavarhatja össze, hanem — a létemet bontván meg — *engem*, azt, aki vagyok. Aki tehát tapasztalati tudásra tesz szert, egyben felismeri, hogy nem elégéges önmagának és önmagában. És minél több tudást szerez, annál inkább ráébred önmaga elégtelenségére. A tudatosan birtokolt és már mindig hiánytalanul megvalósított önelégesség mint létteljesség — ez Isten. A tudattalan önelégesség mint valóságos meglét — ez a természeti lény tenyésző élete mint tudattalan létezés tudás. Végül az önelégesség hiányának, a cselekvő szuverenitás elégtelenségének tudása és az önbirtoklásra irányuló létezés — az ember, akit éppen a hiányról való tudás sarkall megismerésre és tudásszerzésre annak minden kockázatával egyetemben azért, hogy eljusson a teljes és tudott önbirtoklás létállapotára. Minden tapasztalat, amely belehasít szuverenitásunk képzelt valóságába, a lehetséges tudás felé mozdít bennünket, és a szükséges önismerettel ajándékoz meg, ami a számunkra elérhető önbirtoklás teljessége.

A zenéből kiinduló, messzire lendült gondolatmenetünk felismeréseit vonatkoztassuk most eredeti tárgyunkra. Miként érvényesül mindez a zene és a lélek kapcsolatában? Hogyan gyarapítja a lélekből fakadó zene a lélek önismeretét, és miként segíti hozzá az embert a számára lehetséges önbirtokláshoz?

A zene mint a lélek hangzó formája egyben a lélek megtöretése is. Saját hangját hallva ráébred arra, hogy olyan hangulatai vannak, amelyek megelőzik minden onhatalmú cselekvését, következőképpen nem teljesen ura önmagának. Mert bár a zene a lélek szerint mozog, és a zenét minden megtanulható és elsajátítható szabályszerűsége ellenére — pontosabban azokon keresztül — a lélek mozgatja, de a zenében a lélek egyszersmind észleli, hogy még mielőtt a maga akaratából megmozdulna, eredendően

már mozgásban van, és valójában ennek az *ősmozgásnak* a lüktető hangzását kellene átvinnie mindarra, amit ő mozgat. Innen fakad a zeneszerzők végtelen vágya, hogy zenévé, vagy ami ugyanaz, hangzó lélekké tegyenek mindent, kiszabadítsák a mindenben benne rejlő zenét.

Ez az *ősmozgás* a *hangulatokon* keresztül ad hírt önmagáról, és a lélek beláthatatlan mélységét tárja fel. Így tudja meg a lélek, hogy valójában nem ismeri önmagát, idegen önmaga előtt. A lélek, tudjunk róla bármennyit, ismerjük bármennyire, mindig egyben valami mélységesen ismeretlen, és soha nem teljesen azonos velünk, hanem, jóllehet énünk alapja, mégis valami/valaki *más*. Mindezt ezekben a megtöretésekben tudjuk meg, amikor ráébredünk, hogy saját hangulatai vannak, s ezek a diszpozíciók, hajlamok, készségek, képességek alkotják valóságát, amit először is meg kell ismernünk, el kell fogadnunk, hogy alakíthassunk rajta, ha lehetséges. Csak ennek feltárulása, a lélek idegenségének megmutatkozása után van mód arra, hogy az ember elsajátítsa önnön lelkét, hogy azonosuljon azzal a különös, titokzatos idegennel, ami az ő saját lelke. Ezzel kezdődik az önismeret és az én kibontakozása. A zene ennek az önismereti folyamatnak a táplálója. Nélküle nem tudnánk magunkról mindazt, amit a zene — és a művészet — révén megtudhatunk. Aki nem hallgat zenét, vagy nem műveli a lélek önfeltárulásának valamilyen más művészi formáját — aki tehát csak a tudományos pszichológia ismeretei alapján tájékozódik lelkének világában —, az távol van saját lelkétől, és híján marad a lehetséges és az ember számára szükséges önismeretnek és önazonosságnak. Aki nem tapasztalja meg önmaga lelkének titokzatos idegenségét, az nem érheti el önmaga azonosságát sem. Márpedig az önazonosság nem adottság, hanem egy képesség elsajátítása — a lélek birtokba vétele a lélek által. A naivitás a lélek gyermekbetegsége. Az önismeret hosszadalmas, fáradságos és töredelmes út, amit mindenkinek saját magának kell bejárnia — saját magában. Hiszen csak az nyújthat ismeretet a lélekről, ami a lélekből jön. Külső megfigyelése éppen a lényegét nem látja: az önkifejeződéshez kapcsolódó önreflexióját, ami által önmagát növeli. Ez az önelsajátító növekedés a lélek. A „homályos” Hérakleitosz archaikus tisztaságú megfogalmazása szerint „a léleknek logosza van, önmagát növelő”.

Ezekben a történésekben-törésekben-megtöretésekben edződve — és mégis önmaga által — válik igazán önmagává a lélek, amennyiben megismeri önmagát. Lelki működése az állatnak is van, de csak az ember ismeri saját lelkét, mégpedig többszörös értelemben: Amit a lelkével ismer meg (például a másik embert), az *lelki ismeret*; amit a lelkében ismer meg (például az etikum törvényét), az a *lelkiismeret*; amit lelkéről ismer meg (tudományos lélektan formájában), az a *lélekismeret*. És amit a lelkéből megismer — az a *lelke*.

Ha a zene belülről jön, akkor a lelkét tárja fel annak, aki kíváncsi saját lelkére, és meg akarja ismerni, mert tudni akarja, ki csoda ő *valójában*, azaz *önmagában*.

De vajon nem ellentmondás az, hogy a lelket csak a lélek által ismerjük meg? Elvégre a lélekkel már rendelkezünk kell, hogy önismeretre tegyünk szert általa; a léleknek már ki kellett legyen bontakoznia, hogy képes legyen önismeretre! Valóban, ez ellentmondásnak látszik, sőt, az is. Az elevenség ellentmondása, olyan ellentmondás, ami életet szül, mert dinamika rejlik benne. Éppen az ellentmondásosság jelzi, hogy az igazság közelében járunk. A lélek egyszerre én vagyok és valami tőlem idegen, amit meg kell ismernem, el kell sajátítanom, személyes önmagammá kell tennem. Hogy én ő legyek, és ő én legyen — azaz hogy én én legyek, azonos önmagammal —, ezt csak én érhetem el, de csakis ő általa. Itt csupán az a régi, „az ember számára soha meg nem haladható nehézség bukkan fel, hogy csak a végrehajtás során teszünk szert arra, aminek a végrehajtáshoz már rendelkezésre kell állnia” — mondja Martin Heidegger.

Bárki tanúsíthatja, hogy a hangzó lélek, a zene milyen változásokat idéz elő benne. A legfőbb változás, hogy ráébred lelke valóságosságára és szembesül önmagával. Ami eddig a működő lelki életben spontán módon megnyilvánult, az most egyszerre kinyilvánítja magát. Ez, történjék bármilyen gyakran és bármilyen könnyedséggel, mindig egyedi, egyszeri és soha nem természetes, mert nem a természetes lelki folyamatok egyike, hanem meghaladja a létezés szokott megnyilvánulásait. A kinyilvánító megnyilvánulásnak ezt a történést, ami megtöri a megnyilvánulások szakadatlan sorjázását, megroppantja rezdülés nélküli magától értődését, felfüggeszti a természet spontaneitását, és valami nyilvánvalón túlit ragyogtat fel a nyilvánvalónál is fényesebben, jóllehet ő maga legkevésbé sem magától értődő nyilvánvalóság, hanem sokkal inkább titokzatos *esemény* — ezt hívjuk szellemnek. Erre az eseményre — minden megnyilvánulónak, ám önmagában tehetetlennek a kinyilvánítására —, a szellem megvalósulására irányul az ember nevű lény élete. *Ezért van. És ezért zenél*, egyedülként a teremtmények roppant gazdag, egyébként ezer és ezer hangot is adni képes élővilágában. A lélek életének *kinyilvánításaként* a zene a szellem egyik formája, s minden valódi zene a legmélyebb értelemben szellemi esemény, ami előtt elnémulunk. Aki tehát zenét hall, az a hangzó lélekkel találkozik, és a szellem megszületését éli meg.

Az ördög bűbájáról és a giccs ürességéről

A Chopin-zene tele van olyan fordulatokkal, elemekkel, hangulatokkal, amelyeket bizonyos akadémikus magasságból giccsnek vélhetünk. Az akadémikus magasság azonban még nem Isten ma-

gasa és nem a lélek intimitása. Ami az akadémikus magasságból giccsnek látszik, az Isten magasából és a lélek intimitásában — ez a kettő ugyanaz — éppenséggel az a veszedelem, amivel közvetlen közelségben szembenézve meg kell küzdeni, és amit legyőzni a lélek erejére vall, és erejét fokozza.

Pedig a veszély nem lebecsülendő. A giccs belső üressége roppant szívó hatású. Végtelen ürességének végtelen szívó ereje magába ránt, és üressége elnyel. A giccs, miként az ördög, harsányan ígéretes, mert mindenáron és feltétlenül tetszeni akar. Bármit ígérhet, hiszen nem tartja vissza semmi, minthogy nem tartalmaz semmit, ami kínálatát fenntartaná, meghatározná. Bármit kiáltozhat, ha egyszer meghatározott tartalom híján nincs mit mondania. Befogadása nem igényel munkát és nem okoz fáradtságot, hiszen nincs mit befogadni, semmit nem kell feldolgozva elsajátítani. Csakhogy — ez az ördög csele — bár üres lévén, nem ad semmit, mégis lefoglal és eltölt. A giccs és az ördög bravúrja — ezt el kell ismerni —, hogy semmijével megtölti a lelket, úgy, hogy bár érezzük ürességét, mégis elnehezülünk tőle, és már nem vagyunk képesek befogadni semmi mást. A giccs színei eltompítják a valódi színeket, zenéje elnémítja a lélek hangjait. Az ördög semmije elhazudja a létezőktől a létet. Ebben a hamis és átkos erőben rejlik a giccs varázsa; ezért hatása nagyon is valóságos, az ördög és üressége roppant erő. Itt ólálkodik körülöttünk és bujkál bennünk. Ahogy az ördögöt csak akkor lehet legyőzni, ha szembenézünk vele, ugyanígy van ez a giccsel is: Aki szüntelen menekül előle, az soha nem menekül meg tőle, fusson bár az akadémikus művészetek fellegvárába, a művészi szerkesztés szigorú szabályainak védősáncjai mögé. Csata nélkül az ellenség nem győzhető le, de még csak valóságos ereje se mérhető fel, így a veszély valódi mértéke is ismeretlen marad. Egyedül azzal lehet megismerni és legyőzni, ha elszántan kiállunk elője. Ha ezt a lelkünk gyengesége mögött rejlő mélységi erőre bízunk, mert bízunk benne, akkor a küzdelmet nem az ördög leplezett semmije irányítja, hanem saját lelkünk birkózik meg önnön erőtlenségével a giccs rontó semmijéből áradó szívóerő ellenében. Így a giccs semmijéből kiszabaduló lélek önmagán vesz erőt és önmagát erősíti.

Ha a lélek őszinte, akkor a giccs est is magába tudja emelni. Az esztétikum erejében a legközelebb léphet a giccshez is. Chopin zenéje tele van ilyen bravúrral, merész gesztusai azzal győzik le a giccs est, hogy megidézik. Közel lépnek hozzá, átkarolják, majd minden görcsös erőlködés nélkül továbblépnek. Ami itt a zenében történik, az a legkönnyedebb meghódítása a lélek elbájolható gyengeségének, érzékeny, már-már érzéki megsimogatása a lélek titkos és sokszor titkolt vágyának, hogy könnyű táplálékhoz jusson és könnyűszerrel. Ezt azért teheti meg a chopini zene, mert *könnyed erő* van benne: erő nélkül beleveszne a giccs-

be, könnyedség nélkül viszont nem tudná megközelíteni, s akkor nem tudná *megváltani*. Evangéliumi erő ez, amely ha kell, képes „giccse” válni, hogy a giccsest megszüntesse.

Ilyenformán a Chopin-zene bejárja a giccset is, nem tagadja meg a léleknek a gyengeségét, hajlamát az elgyengülésre, s szívesen ájul bele a giccesség édességébe, hogy azután a csömörben mindent kihányjon magából és megtisztuljon. A Chopin-zene olyan őszinte, hogy nem tagad meg semmit, olyan bátor, hogy nem fél semmitől, és olyan erős, hogy a giccesség megérintésével képes megszabadítani bennünket annak üres búbájától.

Honnan meríti ezt az erőt? Honnan veszi azt a bátorságot, hogy szembeszálljon az üresség végtelen erejével? Ehhez több kell, mint a gyengeségének tudatában lévő emberi lélek, több, mint e léleknek a zenéje. Ezen a kényes ponton, éppen a giccsel és a benne rejlő démoni ürességgel szembesülve nyílik meg a chopini zenében rejlő igazi mélység — az az ősmozgás, ami a valódi zene mélyén szól és a valódi zenét mozgatja, és ami semmi mást nem akar, mint kimondani önmagát. Ahol ez az ősmozgás lüktet, ott megszűnik a giccs, és minden megtelik zenével. Még az ördög üressége is.

Mert, tanítja a görög bölcs, „a lélek határait — mehetsz és meg nem találsz, bejárj bár minden utat, mélysége akkora”.

És ez a Mélység szól...

A VIGILIA KIADÓ AJÁNLATA

Igazságosabb és testvériesebb világot! Tíz év távlatából	1.200,-
A péteri szolgálat a harmadik évezred küszöbén	1.400,-
Találkozások: Isten és ember között (Szerk. Bodnár Dániel)	2.500,-
In memoriam Hans Urs von Balthasar	1.400,-
John Powell: Egészen ember, egészen élő	1.800,-
Joseph Ratzinger: Bevezetés a keresztény hit világába	2.700,-
Innen és túl. Versek az Isten-kereső emberről	2.900,-
Wolfgang Beinert: A katolikus dogmatika lexikona	3.600,-
Wolfgang Beinert: A kereszténység	2.600,-
Th. Schneider: A dogmatika kézikönyve 1.	2.600,-
Th. Schneider: A dogmatika kézikönyve 2.	2.600,-
Avery Dulles: A kinyilatkoztatás modelljei	2.500,-
Lukács László: Csináld magad	1.150,-
Terri Apter: A magabiztos gyermek	1.600,-
John Powell: Miért félek a szeretettől?	1.800,-
John Powell: A tartós szeretet titka	1.800,-
John Powell: Miért félek attól, aki vagyok?	1.800,-
E. Kübler-Ross – D. Kessler: Élet leckék	2.500,-

A kiadványok megvásárolhatók vagy megrendelhetők a Vigilia Kiadóhivatalban:

1052 Budapest, Piarista köz 1. IV. em. 420.

Telefon: 317-7246; 486-4443; Fax: 486-4444; E-mail: vigilia@vigilia.hu